

Elżbieta Ejankowska

ZASTOSOWANIE *ACTIO DE PECULIO* Z POWODU *FILIAE FAMILIAS* W OKRESIE PRYNCYPATU

Niniejszy artykuł jest kontynuacją moich badań nad problematyką związaną z regulacją prawną działalności gospodarczej *filiae familias*¹.

Zważywszy na to, że większość źródeł, które będą analizowane, pochodzi z Digestów justyniańskich, uważam za słuszne przyjęcie zasady domniemania ich autentyczności, która została sformułowana w literaturze polskiej przez W. Bojarskiego². Nie oznacza to jednak, że pomijam milczeniem poglądy o interpolacjach niektórych tekstów źródłowych sformułowanych przez innych romanistów.

Tytułem wstępu konieczne jest zamieszczenie kilku uwag na temat środka procesowego, jakim była *actio de peculio*. Gaius pisze o tej skardze następująco:

G.4.69: *Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorum familias servorumque ageretur, opus est, ut de hac actione et de caeteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus.*

W zacytowanym fragmencie *Institutiones* jurysta wyjaśnia, że jest to powództwo udzielane ze względu na majątek oddany do zarządzania synom podległym władzy i niewolnikom przeciwko ich wstępnym lub właścicielom. Gaius nadmienia też, że o tej skardze i o innych, które są udzielane z podobnego tytułu przeciwko dzierżycielom władzy poinformuje bardziej szczegółowo, co też czyni w dalszej części swojego wykładu (G.4,70–74). Powództwa, o których jurysta mówi w słowach: *de hac actione et caeteris* zostały w średniowieczu określone przez glosatorów wspólnym terminem *actiones adiecticiae qualitatis*, czyli „powództwa o charakterze dodatkowym”. Nazwa ta miała oparcie w źródłach, gdyż

¹ Zob. E. Ejankowska, *Regulacja prawna działalności gospodarczej „filiae familia” („actio institoria” i „actio exercitoria”) w prawie rzymskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2006, nr 37, Prawo 4, s. 100–108.

² W. Bojarski, *Remarks on Textual Reconstruction in Roman Law* [w:] *Le droit romain et le monde contemporain, Melanges a la memoire de Henryk Kupiszewski*, eds. W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, Varsovie 1996, s. 83–89.

pretorzy w istocie dodawali nową *actio* do istniejącej w zasadzie ochrony prawa cywilnego³. Celem wprowadzenia tych środków procesowych było rozciągnięcie odpowiedzialności na zwierzchników rodzinnych i właścicieli niewolników za zobowiązania kontraktowe osób im podległych. Jak wiadomo, *ius civile* takiej odpowiedzialności nie przewidywało⁴. Zamieszczenie formuł tych skarg w edyktie pretorskim, jakkolwiek tylko w odniesieniu do niektórych dziedzin aktywizacji ekonomicznej osób *alieni iuris* i niewolników, zapewniało ochronę prawną ich kontrahentom. Mogli oni bowiem kierować te powództwa przeciwko dzierżycielom władzy, jeżeli doznali szkody z powodu transakcji zawartych z osobami im podległymi. Jednym z tych powództw była właśnie *actio de peculio*, której pretor udzielał z powodu umów zawieranych przez osoby *alieni iuris* i niewolników prowadzących działalność gospodarczą w oparciu o *peculium*⁵.

Aby rozważyć przesłanki zastosowania i charakter tej skargi, należy przeprowadzić analizę jej formuły:

*Formula actionis depositi de peculio; Quod Aulus Agerius apud Stichum, qui in Numerii Negidii potestate est, mensam argenteam deposuit, qua de re agitur, quidquid ob eam rem Stichum, si liber esset ex iure Quiritium Aulo Agerio dare facere oporteret ex fide bona iudex Numerium Negidium Aulo Agerio dum taxat de peculio (...) condemnato si non paret absolvido*⁶.

Przedstawiona formuła jest oparta na cywilnej skardze z depozytu (*actio depositi*), która mogła mieć zastosowanie, gdy między dwoma obywatelami rzymskimi posiadającymi pełną zdolność majątkową został zawarty kontrakt przechowania. *Actio depositi directa* nie mogła być jednak wniesiona, gdy przechowawcą był niewolnik, ponieważ nie miał on w świetle przepisów prawa cywilnego zdolności procesowej. Dlatego pretor w *intentio* skargi wymieniał imię niewolnika i upoważniał sędziego do zbadania, czy gdyby był on osobą wolną (*si liber esset ex iure Quiritium*), miałby obowiązek świadczyć na rzecz powoda (*Aulo Agerio dare facere oporteret ex fide bona*). Następnie, jeżeli stwierdził, że

³ Nazwa ta miała oparcie w źródłach, ponieważ pretorzy w istocie dodawali nową *actio* do istniejącej w zasadzie ochrony prawa cywilnego (Ulp.D.14, 1,5,1: ...*hoc enim edicto non transferatur actio, sed addicitur*).

⁴ D.50,17,133: *Melior condicio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest*. Zob. G.3,104.

⁵ Terminem *peculium* określano w źródłach wyodrębnione masy majątkowe, które – niezależnie od ich pochodzenia – stanowiły własność sprawującego władzę, a nawet przysługujące mu prawa majątkowe, jeżeli przekazał je podległemu władzy w zarząd. Na temat instytucji *peculium* zob. G. Micolier, *Pécule et capacité patrimoniale. Étude sur le pécule. Dit profectice, depuis l'édit 'de peculio' jusqu'à la fin de l'époque classique*, Lyon 1932; M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, I (dalej jako RPR I), München 1971, s. 55–59; A. Kirschenbaum, *Sons, Slaves and Freedmen in Roman Commerce*, Jerusalem 1987, s. 33–62. W literaturze polskiej: I. Żeber, *A study of the peculium of a slave in pre-classical and classical Roman Law*, Wrocław 1981.

⁶ O. Lenel, *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*, 3 ed. (dalej jako EP), Leipzig 1927, s. 282.

roszczenie powoda jest słuszne, powinien zasądzić właściciela niewolnika do wysokości *peculium (dumtaxat de peculio condemnato)*⁷.

W ten sam sposób były kształtowane formuły innych skarg, służące do pozywania właściciela niewolnika, któremu wydzielono *peculium* z powodu umów, które zawarł ten ostatni⁸. Każda skarga cywilna, na której opierano *actio de peculio*, była jakby szkieletem dla pretorskiej formuły (*actio utilis*), a w klauzuli kondemnacyjnej znajdowało się ograniczenie odpowiedzialności dzierżyciela władzy do wysokości *peculium*.

Fakt, że powództwo to służyło ochronie zobowiązań zaciągniętych przez osoby podległe władzy, określa jego charakter:

D.15,1,21,3 (Ulp.29 ad ed.): *Si dominus vel pater recuset de peculio actionem non est audiendus, sed cogendus est quasi aliam quamvis personalem actionem suscipere.*

Z zacytowanego źródła wynika wprost, że *actio de peculio* nie należała do *actiones in rem*, chociaż przesłanką jej wniesienia było istnienie majątku pekuliarne. Jest zatem *actio in personam*, którą kierowano przeciwko dzierżycielowi władzy (*dominus vel pater*) jako właścicielowi *peculium*⁹. Oznaczało to, że roszczenia powoda mogły być zaspokajane z jakiegokolwiek części majątku rodzinnego, a nie ograniczone do przedmiotów składających się na *peculium*. Natomiast *peculium* – jak słusznie twierdzi A. Kirschenbaum¹⁰ – było tylko podstawą odpowiedzialności i wyznacznikiem określającym granice odpowiedzialności właściciela niewolnika czy zwierzchnika rodzinnego¹¹.

Trzeba mieć na uwadze fakt, że omówione zobowiązania, rzeczywiście istniały w sferze ekonomicznej, ale w okresie przedklasycznym nie znajdowały żadnej ochrony w przepisach prawa cywilnego. Dopiero w okresie klasycznym były one

⁷ Na temat klauzuli kondemnacyjnej (zwanej też *condemnatio cum taxatione*) zob. G.4,72a; A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s.v. *peculium*, s. 624; J. Soudel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s.v. *condemnatio cum taxatione*, s. 193.

⁸ Formuły tych skarg podaje W. Buckland, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, 1908, s. 211–213.

⁹ Por. W. Buckland, *op. cit.*, s. 207.

¹⁰ A. Kirschenbaum, *op. cit.*, s. 50.

¹¹ G.4,73: *Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quod patri dominove, quique in eius potestate sit a filio servove debetur, et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur. Aliquando tamen id quod ei debet filius servusve, qui in potestate patris dominive sit, non deducitur ex peculio, velut si is, cui debet, in huius ipsius peculio sit.* Według Gaiusa aby określić wartość majątku pekuliarne (*quantum in peculio sit*), należy odliczyć od ogółu aktywów długi, które syn lub niewolnik zaciągnął u swojego zwierzchnika i każdego, kto podlegał władzy tego ostatniego (*in eius potestate sit*). Dopiero to, co pozostawało (*quod superest*) po odliczeniu wierzytelności, które miał dzierżyciel władzy bądź osoby mu podległe wobec administratora *peculium* (*a filio servove debetur*), stanowiło czystą wartość powierzonego majątku. Por. Ulp.D.15,1,5,4; Ulp. D.15,1,9,3-4., Ulp.D.15,1,7,6., Ulp.D.15,1,9,4; Ulp. D.15,2,1 ps.

zaliczane do tzw. *obligationes naturales*. Jednak dzięki pretorowi, który zezwolił przy obliczaniu wartości *peculium* na uwzględnienie długów i wierzytelności wynikających z tego rodzaju zobowiązań między osobami podlegającymi tej samej władzy oraz między nimi a dzierżycielem władzy, miały one znaczenie prawne¹².

Jak już wiadomo *actio de peculio* mogła być wnoszona z powodu transakcji, które zawierały osoby zarządzające *peculium* z kontrahentami spoza kręgu rodzinnego¹³. Czy zatem było wymagane, aby tym czynnościom towarzyszyła wiedza i zgoda dzierżyciela władzy? Zapewne nie, gdyż samo przyznanie koncepcji na działalność gospodarczą w oparciu o *peculium* (*concessio administratio-nis*) było upoważnieniem do dokonywania czynności, które nie wymagały specjalnej zgody dzierżyciela władzy. Co więcej, zobowiązania niewolników i osób *alieni iuris* nie musiały pozostawać w związku z *peculium*¹⁴. Ponadto właściciel niewolnika nie mógł uniknąć pozwania go za pomocą *actio de peculio*, nawet gdyby wyraźnie zabronił zawierania umów ze swoim niewolnikiem, o czym pisze Gaius we fragmencie komentarza do edyktu prowincjonalnego:

D.15,1,29,1 (Gai.lib.9 ad ed. provin.): *Etiamsi prohibuerit contrahi cum servo dominus, erit in eum de peculio actio.*

Prawnik mówi tutaj tylko o niewolniku (*servo*), ale stosując *argumentum a minori ad maius*, możemy przyjąć, że ten przepis dotyczy również syna podległego *patria potestas*.

Actio de peculio to powództwo nieograniczone czasowo, przy czym warunkiem jego wniesienia było istnienie *peculium* (Paul.D.21,1,57,1 i Gai.D.15,1,27,8). Gdyby jednak *peculium* wygasło – niezależnie, z jakiej przyczyny – to odpadłyby tym samym podstawy prawne wniesienia tej skargi. Utrzymanie takiego stanu prawnego godziłoby w bezpieczeństwo obrotu i byłoby sprzeczne z pretorską zasadą słuszności (*aequitas*). Dlatego pretor wprowadził stosowne rozwiązanie, o którym mówi Ulpian:

D.15,2,1,pr. (Ulp.lib.29 ad ed): *Post mortem eius qui in alterius potestate fuerit, posteaquam emancipatus, manumissus alienatusve fuerit, dumtaxat de peculio et si quid dolo malo eius in cuius potestate est factum erit, quo minus peculii esset, in anno, quo primum de ea re experiundi potestas erit, iudicium dabo.*

Jak wynika z wypowiedzi prawnika, pretor dał roczny termin do wniesienia *actio de peculio* z przyczyn, które zostały taksatywnie wyliczone w edyktie.

¹² Na ten temat zob. A. Kirschenbaum, *op. cit.*, s. 51; R. Sohm, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925, s. 462; R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969, s. 215.

¹³ O. Lenel, EP, s. 276; *Quod cum eo, qui in alterius potestate esset negotium gestum erit, dumtaxat de peculio et si quid dolo malo eius in cuius potestate erit factum erit, quo minus peculii esset (...) in cuius potestate erit, iudicium dabo.*

¹⁴ Ulp.D.3,5,8 i D.15,1,27,8.

Były one następujące: śmierć lub emancypacja (co odnosi się do syna) oraz śmierć, wyzwolenie i alienacja (co dotyczy niewolnika), a także podstępne działanie dzierżyciela władzy (*si quid dolo malo eius in cuius potestate est factum erit*), powodujące zmniejszenie *peculium* (*quo minus peculii esset*). Skutkiem takiej decyzji pretora była zmiana charakteru skargi, która w razie zajścia jakiegokolwiek z przedstawionych okoliczności stawała się *actio temporalis*, tj. *actio de peculio annalis*¹⁵.

Rozważając kwestię zaspokojenia wierzycieli z majątku pekuliarnego, należy zauważyć, iż następowało ono według kolejności zgłoszeń (C.4,26,7,3), a obowiązywała tu zasada: *occupantis melior est condicio* (Gai.D.15,1,10).

Dodatkowo warto zwrócić uwagę, że z punktu widzenia prawa cywilnego czynności dokonane przez niewolników, jako administratorów *peculium*, nie powodowały tych samych skutków prawnych, jakie wiązały się z analogicznymi działaniami synów podległych władzy ojcowskiej. Zobowiązania niewolników w świetle *ius civile* okresu klasycznego były tylko *obligationes naturales*, natomiast synowie rodziny pozostawali w zasadzie zobowiązani cywilnie¹⁶. Dlatego w przypadku zawarcia transakcji z synem wyposażonym w *peculium* kontrahent zyskiwał dwóch dłużników, co klarownie wyjaśnia Ulpian:

D.15,1,44 (Ulp.lib.63 ad ed.): *Si cum filio familias contraxerit, duos habet debitores filium in solidum et patrem dumtaxat de peculio.*

Jurysta określa tu również zakres odpowiedzialności każdego z dłużników; *filius familias* jest zobowiązany co do całości dłużnego świadczenia (*in solidum*), natomiast *pater familias* tylko do wysokości *peculium* (*dumtaxat de peculio*). Wierzyciel mógł więc za pomocą *actio civilis* pozwać syna lub – przewidując bezsku-

¹⁵ Por. O. Lenel, EP, s. 277, S. Perozzi, *Istituzioni di diritto romano* I, Milano 1947, s. 218; S. Solazzi, *Studi sul "actio de peculio"*, *Scritti di diritto romano* I, Napoli 1955, s. 184–186.

¹⁶ Na temat zdolności zobowiązywania się *filius familias* i przysługującej mu w tym zakresie zdolności procesowej zob. V. Arangio-Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, Napoli 1957, s. 58–411; D. Daube, *Roman Law – Linguistic, Social and Philosophical Aspects*, Edinburgh 1969, s. 89; P. Bonfante, *Corso di diritto romano, Diritto di famiglia* I, Roma 1925, s. 93; J.F. Gardner, *Being a Roman Citizen*, London 1993, s. 72; A. Kirschenbaum, *op. cit.*, s. 58; R. Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, II, Paris 1948, s. 260 & I, s. 254; G. Scherillo, *Corso di istituzioni di diritto romano*, Milano 1984, s. 206; S. Solazzi, *Sulla capacità del "filius familias" di stare in giudizio*, *Scritti di diritto romano* I, Napoli 1955, s. 113–115. W zasadzie syna rodziny nie można było pozywać (od czasu uchwalenia *Senatus Consultum Macedonianum*) jedynie w przypadku kiedy udzielono mu pożyczki pieniężnej. Na ten temat obszernie: M. Zabłocka, *Granice stosowania „Senatus Consultum Macedonianum”*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. 33, nr 2, s. 11–29. Zdaniem F. Schulza (*Classical Roman Law*, Oxford 1951, s. 267) możliwość zaciągania zobowiązań przez *filius familias* stanowiła wyjątek od obowiązującej w prawie przedklasycznym i klasycznym zasady, zgodnie z którą dziecko podległe *patria potestas* nie mogło być podmiotem zobowiązań. Por. także R. Sohm, *op. cit.*, s. 179 i R. Taubenschlag, *op. cit.*, s. 107; A. Watson, *Slavery and Development of Roman Private Law*, BIDR 90/190, 1987, s. 110.

teczność ewentualnej egzekucji majątkowej – skorzystać z *actio de peculio* kierowanej przeciwko ojcu. W razie wniesienia powództwa przeciwko jednemu z dwóch dłużników nie dochodziło do konsumpcji skargi procesowej wskutek *litis contestato*, gdyż toczące się postępowanie było oparte na władzy administracyjnej (*iudicium imperio continens*). Nie został więc spełniony jeden z trzech warunków koniecznych, aby mogła nastąpić konsumpcja procesu *ipso iure*¹⁷.

Trudno też przewidywać, że powództwo wniesione przeciwko drugiemu z dłużników stanie się bezskuteczne z powodu *exceptio rei iudicatae* lub *exceptio rei in iudicium deductae*, gdyż nie będzie to już postępowanie między tymi samymi stronami (*inter easdem personas*)¹⁸.

Dlatego nie wydaje się słuszny pogląd A. Kirschenbauma, jakoby w razie pozwania *pater familias* nie było możliwe późniejsze wytoczenie powództwa przeciwko *filius familias*, gdyż w trakcie pierwszego procesu nastąpiła konsumpcja skargi¹⁹.

Warto zauważyć, że zarówno w *Instytucjach* Gaiusa (G.4,69; 4,73), jak i w formule skargi zamieszczonej w rekonstrukcji edyktu pretorskiego nie są wymieniane osoby płci żeńskiej. Praktyka ustanawiania zarządu majątkiem pekuliarnym dla córki rodziny nie może budzić wątpliwości, gdyż zachowała się pewna ilość źródeł (choć nie jest to materiał bogaty), z których czerpiemy informacje o istnieniu *peculium filiae familias* w okresie pryncypatu²⁰.

Nasuwa się zatem pytanie, czy w prawie rzymskim miała zastosowanie *actio de peculio* z powodu działalności gospodarczej, którą prowadziły córki podległe władzy w oparciu o zarządzany przez nie majątek.

Punktem wyjścia do analizy tego zagadnienia jest wypowiedź Ulpiana dotycząca klauzuli edyktu odnoszącej się do trzech skarg: *actio de peculio*, *actio de in rem verso* i *actio quod iussu*:²¹

¹⁷ G.4,106: *Et si quidem imperio continenti iudicio actum fuerit, sive in rem, sive in personam, sive ea formula, quae in factum concepta est, sive ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilo minus ipso iure de eadem re agi potest et ideo necessaria est exceptio rei iudicate vel in iudicium deductae*. Por. też G.3,181; G.4,103–109 oraz uwagi W. Osuchowskiego na ten temat (*Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1966, s. 183).

¹⁸ Ulp.D.44,2,3: *Iulianus libro tertio digestorum respondit exceptionem rei iudicate ob stare, quotiens eadem quaestio inter easdem personas revocatur: et ideo et si singulis rebus petitis hereditatem petat vel contra exceptione summovebitur*. Por. też Ulp.D.44,2,7,4.

¹⁹ A. Kirschenbaum, *op. cit.*, s. 65.

²⁰ Na temat *peculium filiae familias* zob. M. Garcia Garrido, *Ius uxorium. El régimen patrimonial de la mujer casada en derecho romano*, Roma–Madrid 1958, s. 7–31; P.E. Corbett, *The Roman Law of Marriage*, Oxford 1934 (przedruk 1979), s. 111; E. Cuq, *Manuel institutions juridiques des Romains*, Paris 1928, s. 143; E. Ejankowska, *Peculium filiae familias w okresie późnej republiki rzymskiej i pryncypatu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. 57, nr 2, s. 239–249.

²¹ Por. O. Lenel, EP, s. 275: *Quod cum eo qui in aliena est potestate negotium gestum esse dicitur vel de peculio seu quod iussu aut de in rem verso*.

D.15,1,1,1–3 (Ulp.lib.29 ad ed.): *Est autem triplex hoc edictum aut enim de peculio aut de in rem verso aut quod iussu hinc oritur actio. 2. Verba autem edicti talia sunt: „ Quod cum eo, qui in alterius potestate esset, negotium gestum erit”. 3. De eo loquitur; non de ea: sed tamen et ob eam quae est et feminini sexus dabitur ex hoc edicto actio.*

Jurysta cytuje tu fragment klauzuli edyktu pretorskiego traktujący o czynnościach dokonywanych z tym, który pozostaje pod władzą, i przyznaje, że mowa tu o osobie płci męskiej, a nie żeńskiej. Niemniej uważa, że każda z tych skarg może być stosowana również z powodu czynności prawnych kobiet.

Przytoczoną wypowiedź Ulpiana należy odczytywać jako dyrektywę ogólną, natomiast źródła, które zostaną omówione są jej konkretyzacją.

O możliwości wytoczenia powództw pretorskich z powodu działalności gospodarczej córek podległych władzy i niewolnic traktuje tekst Gaiusa. Jego fragment odnoszący się do *actio de peculio* brzmi następująco:

D.15,1,27pr. (Gai.lib.9 ad ed provin.): *Et ancillarum nomine et filiarum familias in peculio actio datur: maxime si qua sarcinatrix aut textrix erit aut aliquod artificium vulgare exerceat, datur propter eam actio: depositi quoque et comodati actionem dandam earum nomine Iulianus ait: (...).*

Tekst ten powszechnie uchodzi za interpolowany, ale nie dotyczy to fragmentu (*Et ancillarum ... datur*), w którym jest mowa o rozciągnięciu *actio de peculio na filia familias i ancilla*²². Druga część zdania może być efektem działalności kompilatorów, ale nie ma co do tego całkowitej pewności²³. M. Garcia Garrido wysuwa sugestię, że w oryginalnej redakcji tekstu Gaiusa znajdowały się słowa *sarcinatrix* (szwaczka, cerowaczka) i *textrix* (tkaczka, prządka). Za przyjęciem takiego stanowiska – zdaniem romanisty – przemawia fakt, iż w *Institucjach* Gaiusa (G.3,143; 3,162; 3,205; 3,206) powtarza się słowo *sarcinator* (krawiec, łacıarz), męski odpowiednik terminu *sarcinatrix*. Rozstrzygnięcie zaistniałej wątpliwości nie jest jednak w tym miejscu istotne, gdyż zajmowanie się określoną w przytoczonym źródle działalnością gospodarczą (...*si qua sarcinatrix aut textrix erit aut aliquod artificium vulgare exerceat...*) nie było warunkiem koniecznym udzielenia *actio de peculio*²⁴.

Gaius cytuje tu również opinię Juliana (...*depositi quoque et comodati... Iulianus ait...*), który uważał za dopuszczalne wytoczenie *actio de peculio*, jeżeli niewolnica lub córka podległa władzy zawarła kontrakt przechowania lub użyczenia²⁵.

²² Na temat interpolacji zob. M. Garcia Garrido, *op. cit.*, s. 15–16. Autor przytacza poglądy romanistów wskazujących na poprawki dokonane przez kompilatorów. Dotyczą one następujących wyrażeń: 1) *in peculio actio datur* (S. Solazzi, *Sulla capacità...*, s. 158); 2) *depositi vel quoque et comodati* (R. de Ruggiero, *Depositum vel commodatum*, BIDR 19, 1907, s. 29) i fragmentu *maxime... propter eam actio* (G. Heck, *Die fiducia cum amico contracta*, ZSS 10, 1899, s. 126).

²³ Zob. M. Garcia Garrido, *op. cit.*, s.16.

²⁴ M. Garcia Garrido, *op. cit.*, s. 16, przyp. 41.

²⁵ Na ten temat: M. Garcia Garrido, *op. cit.*, s. 7; S. Solazzi, *Sulla capacità...*, s. 158.

Potwierdzeniem przekonania wyrażonego przez Juliana jest wypowiedź Ulpiana zawarta we fragmencie jego komentarza do edyktu pretorskiego:

D.13,6,3,4 (Ulp.lib.29 ad ed.): *Si filio familias servove commodatum sit, dumtaxat de peculio agendum erit: cum filio autem familias ipso et directo quis poterit, sed et si ancillae vel filiae familias commodaverit, dumtaxat de peculio erit agendum*²⁶.

Jurysta twierdzi, że w przypadku zawarcia kontraktu użyczenia z *filius familias* należy wytoczyć *actio de peculio*, czyli skargę przeciw dzierżycielowi władzy, na podstawie której można go pozywać jedynie do wysokości *peculium* (*dumtaxat de peculio agendum erit*). Następnie dodaje, że w takiej sytuacji można także bezpośrednio pozywać samego syna (*cum filio autem familias ipso et directo quis poterit*). Gdyby jednak jedną ze stron umowy komodatu była niewolnica lub córka podległa władzy, to – zdaniem Ulpiana – dopuszczalne byłoby jedynie wytoczenie skargi pekuliarnej (*dumtaxat de peculio erit agendum*). Z zacytowanego tekstu *explicite* wynika, że *filius familias* – w przeciwieństwie do *filia familias* – mógł zaciągać zobowiązania, a także być pozywanym. Córka podległa *patria potestas* pozostawała zaś pod tym względem w takim samym położeniu prawnym jak niewolnica (*ancilla*). Umowy zawierane przez nią i przez inne osoby, które wymienia Gaius (G.3,104), istniały jednak faktycznie, a w okresie prawa klasycznego były uznawane za zobowiązania naturalne²⁷.

O możliwości wytoczenia skargi przeciwko *pater familias* z powodu czynności dokonanych przez córkę zarządzającą *peculium* można wnioskować z innej wypowiedzi tego jurysty:

D.3,5,13(14) (Ulp.lib.10 ad ed.): *Si filius familias negotia gessisse proponatur, aequissimum erit in patrem quoque actionem dari, sive peculium habet sive in rem patris sui vertit: et si ancilla simili modo*.

Ulpian pisze, że w przypadku zawarcia aktu prawnego (*negotia gessisse*) przez syna, który ma *peculium* (*peculium habet*) lub przysporzył korzyści zwierzchnikowi familijnemu (*sive in rem patris sui vertit*), trzeba skierować powództwo również przeciw ojcu (*in patrem quoque actionem dari*). Zdaniem jurysty rozwiązanie przyjęte w odniesieniu do syna należy zastosować, jeżeli podmiotem działającym byłaby niewolnica (*et si ancilla simili modo*)²⁸. Chociaż

²⁶ Na temat tego źródła zob. S. Solazzi, (*Sulla capacità...*, s. 157), którego zdaniem tekst Ulpiana mógł być interpolowany. Autor przypuszcza bowiem, że w oryginalnej wypowiedzi jurysty odpowiedzialność *patris familias* z powodu kontraktu zawartego przez córkę była bardziej ograniczona aniżeli do syna.

²⁷ Na temat zobowiązań naturalnych *filiae familias* zob. E. Ejankowska, *Położenie prawne „filiae familia” i jej udział w obrocie prawno-gospodarczym państwa rzymskiego w okresie późnej republiki i pryncypatu*, Rzeszów 2003, (niepublikowana praca doktorska), rozdział 2, par. 4, s. 66 i n. wraz ze źródłami i podaną tam literaturą.

²⁸ Użycie przez Ulpiana słowa *ancilla* budzi wątpliwości S. Solazziego (*Sulla capacità...*, s. 157–158), który uważa, że w odniesieniu do tej kwestii bardziej właściwe byłoby porównanie sytuacji *filius familias* i *servus* bądź *filia familias*.

Ulpian nie używa tutaj wyrażenia *filia familias*, lecz *ancilla*, to – wykorzystując *argumentum a minori ad maius* – można przyjąć, że powództwo przysługiwało również kontrahentowi córki, która zarządzała *peculium*.

Na szczególną uwagę zasługują teksty Paulusa i Ulpiana, z których wynika, że *actio de peculio* można było kierować przeciw *pater familias*, jeżeli zamężna *filia familias*, z przyczyny rozwodu (*divortii causa*), zabrałaby jakieś rzeczy z domu męża. Jak wiadomo, gdyby w takiej sytuacji znalazła się *uxor sui iuris*, mężowi przysługiwałoby przeciw niej *actio rerum amotarum* (powództwo o zwrot rzeczy zabranych)²⁹. Nasuwa się zatem pytanie o ochronę, jaką prawo pretorskie zapewniało mężowi, jeśli przywłaszczenia jego mienia dokonała córka podlegająca władzy swego *patris familias*. Odpowiedź można znaleźć w jednym z tekstów Paulusa:

D.25,2,3,4 (Paul.lib.7 ad Sab.): *Si filia familias res amoverit, Mela Fulcinius aiunt de peculio dandam actionem, quia displicuit eam furti obligari; vel in ipsam ob res amotas dari actionem*³⁰, *sed si pater adiuncta filia de dote agat, non aliter ei dandam actionem, quam si filiam rerum amotarum iudicio in solidum et cum satisfatione defendat, sed mortua filia in patrem rerum amotarum actionem dari non oportere Proculus ait, nisi quatenus ex ed re pater locupletior.*

Jurysta przywołuje pogląd Meli i Fulcinius, którzy uważają, że w takiej sytuacji należy udzielić *actio de peculio* przeciw zwierzchnikowi familijnemu, gdyż nie wydaje się stosowne uznanie *filiae familias* za zobowiązaną z kradzieży, lub wytaczać powództwo przeciwko niej samej³¹. Następnie ci sami prawnicy dodają, że gdyby ojciec za zgodą córki (*pater adiuncta filia*) wytoczył powództwo o zwrot posagu, przeciwko niemu należy udzielić skargi *in solidum*, a więc bez ograniczenia, co do wysokości *peculium*. Natomiast w razie śmierci *filiae familias* – według opinii cytowanego Proculus – nie

²⁹ Paul.D.25,2,1: *Rerum amotarum iudicium singulare introductum est adversus eam quae uxor fuit, quia non placuit cum ea furti agere posse: quibusdam existimantibus ne quidem furtum eam facere, ut Nerva Cassio, quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret: aliis ut Sabino et Proculo, furto quidem eam facere, sicuti filia patri faciat, sed furti non esse actionem constituto iure, in qua sententia et Iulianus rectissime est. Szczegółową analizę tego źródła przeprowadza A. Wacke (*Actio rerum amotarum*, Graz 1963, s. 86–87), który zwraca uwagę, że dla Sabinusa i Proculus *res amovere* była konstrukcją najbliższą deliktowi, natomiast Nerva i Cassius opowiadali się za tym, aby ten czyn traktować w kategoriach *negotium*. Zob. też: P. Bonfante, *Corso di diritto*, op. cit., s. 209; R. Sohm, op. cit., s. 517. Por. D.25,1,2: *Nam in honorem matrimonii turpis actio adversus uxorem negatur.**

³⁰ O trudnościach związanych z odczytaniem frazy *vel in ipsam ob res amotas dari actionem* pisze A. Wacke (*Actio rerum...*, s. 130, przyp. 9) i podaje literaturę dotyczącą tej kwestii.

³¹ Odmienne interpretację tego fragmentu, uwzględniającą wnioski płynące z jego zestawienia z innym tekstem Paulusa (D.25,2,6,2), podaje S. Solazzi (*Sulla capacità...*, s. 140–141) i w ostatniej fazie rozważań konkluduje, że źródła te należy uznać za interpolowane. Tego poglądu nie podzielają P. Huvelin (*Études sur le furtum dans le très droit romain*, Paris 1929, s. 599) i M. Garcia Garrido (*Ius uxorium...*, s. 18).

powinno się pozywać jej zwierzchnika familijnego. Chyba że, jak dodaje prawnik, ojciec wzbogaciłby się z tego powodu (*nisi quatenus ex ea re pater locupletior sit*), tj. wzbogacenie byłoby następstwem faktu, że *filia familias* zabrała pewne rzeczy z domu męża.

O możliwości pozwania *patris familias* z podanej przyczyny mówi Paulus, powołując się na słowa Juliana:

D.13,1,19 (Paul.lib.3 ad Nerat.): *Iulianus ex persona filiae, quae res amovit, dandam in patrem conditionem in peculium respondit*³².

A. Wacke, rozważając ten tekst, dochodzi do konkluzji, że cytowany przez Paulusa Julianus uznaje za zasadne udzielanie *condictio de peculio* prawdopodobnie dlatego, że w kontekście stanu faktycznego, który opiniował, rzeczy zabrane przez żonę *aleni iuris* zostały zaliczone na poczet jej *peculium*³³.

Kolejnym źródłem, istotnym dla omawianego tu zagadnienia jest fragment autorstwa Ulpiana:

D.15,1,13,12 (Ulp.lib.29 ad ed.): *Ex furtiva causa filio quidem familias condici posse constat. An vero in patrem vel in dominum de peculio danda est, quaeritur: et est verius, in quantum locupletior dominus factus esset ex furto facto, actionem de peculio dandam: idem Labeo probat, quia iniquissimum est ex furto servi dominum locupletari impune. Nam et circa rerum amotarum actionem filiae familias nomine in id quod ad patrem pervenit competit actio de peculio*³⁴.

Jurysta rozpatruje w nim możliwość udzielenia zarówno *condictio furtiva*, jak i *actio rerum amotarum* z powodu kradzieży (*furtum*). Ulpian mówi, że w przypadku gdy tego deliktu dopuścił się syn, można przeciwko niemu wnieść *condictio furtiva*, tj. skargę reipersekutoryjną. Następnie stwierdza, że bardziej uzasadnione (*verius*) byłoby pozwanie dzierżyciela władzy na podstawie *actio de peculio* z ograniczeniem do wysokości wzbogacenia, które powstałoby po jego stronie na skutek kradzieży (*in quantum locupletior dominus factus esset ex furto facto*). Na poparcie swoich słów Ulpian przytacza opinię

³² Według S. Solazziego (*Sulla capacità...*, s. 142) chodzi tutaj o skargę zastępującą *condictio furtiva*, za pomocą której można było domagać się zwrotu wartości rzeczy zabranych przez *filia familias* z domu męża. Zob też: A. Kirschenbaum, *op. cit.*, s. 52; M. Kaser, RPR, I, s. 517; H. Insdowski, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1935, s. 242.

³³ A. Wacke, *op. cit.*, s. 138–139.

³⁴ P. Huvelin (*Études sur le furtum...*, s. 599) uważa, że ostatnie zdanie (*Nam... de peculio*) nie jest autorstwa Labeona, lecz kompilatorów, gdyż dotyczy *filia familias*, a nie *servus*, do którego wyraźnie odnosi się argumentacja jurysty. Ponadto wydaje mu się podejrzane użycie zwrotu *nam et*. Inne zdania jest P. Zanzucchi (*Il divieto delle azioni famose e la „reverentia” tra coniugi in diritto romano*, RISG 42, 1906, s. 19), który dowodzi, że *nam et* występuje też w innych tekstach Ulpiana. A. Wacke (*Actio rerum...*, s. 136–137) sugeruje, że w tekście są pewne sprzeczności, ale można je wyjaśnić tym, że jurysta opowiadał się zarówno za możliwością wniesienia jednej, jak i drugiej skargi lub – w niewłaściwie sformułowanym zdaniu kończącym przytoczony fragment – wskazywał jedynie na pewne podobieństwa między tymi skargami.

Labeona, według którego „wysoco niesłuszne jest”, aby właściciel niewolnika pozostawał bezkarnie wzbogacony z dokonanej przez niego kradzieży (*ex furto servi*). Albowiem – dodaje cytowany jurysta – również z powodu zabrania rzeczy z domu męża przez *filia familias* przysługuje *actio de peculio*. Jest ona ograniczona do wysokości wzbogacenia, które stało się udziałem ojca (*in id quod ad patrem pervenit*)³⁵.

Z przeprowadzonej analizy źródeł wynika, iż, *actio de peculio* była udzielana analogicznie jak w przypadku niewolnika i syna z powodu działalności gospodarczej *filiae familias*, której powierzono zarząd *peculium*. Oznacza to, że już w okresie pryncypatu skarga pekuliarna, podobnie jak inne regulacje prawne z grupy *actiones adiecticiae qualitatis*, umożliwiała córce rodziny udział w obrocie prawno-gospodarczym. Powództwo to miało jednak też inne zastosowanie: było odpowiednikiem *actio rerum amotarum* w sytuacji, gdy żona podlegała władzy zwierzchnika familijnego w rodzinie agnatywnej swego pochodzenia.

Bibliografia

- Arangio-Ruiz V., *Istituzioni di diritto romano*, Napoli 1957.
- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1957.
- Bojarski W., *Remarks on Textual Reconstruction in Roman Law* [w:] *Le droit romain et le monde contemporain, Melanges a la memoire de Henryk Kupiszewski*, eds. W. Wołodkiewicz, M. Zablocka, Varsovie 1996.
- Bonfante P., *Corso di diritto romano, Diritto di famiglia I*, Roma 1925.
- Buckland W., *The Roman Law of Slavery*, Cambridge 1908.
- Corbett P.E., *The Roman Law of Marriage*, Oxford 1930.
- Cuq E., *Manuel institutions juridiques des Romains*, Paris 1928.
- Daube D., *Roman Law, Linguistic – Social and Philosophical Aspects*, Edinburgh 1969.
- Ejankowska E., *Peculium filiae familias w okresie późnej republiki rzymskiej i pryncypatu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. 57, nr 2.
- Ejankowska E., *Regulacja prawna działalności gospodarczej „filiae familia” („actio institoria” i „actio exercitoria”) w prawie rzymskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2006, nr 37, Prawo 4.
- Garcia Garrido M., *Ius uxorium. El régimen patrimonial de la mujer casada en derecho romano*, Roma–Madrid 1958
- Gardner J.F., *Being a Roman Citizen*, London 1993.
- Gardner J.F., *Women in Roman Law and Society*, London–Sydney 1986.
- Heumann H., Seckel E., *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958.
- Huvelin P., *Études d’histoire du droit commercial romain*, Paris 1929.

³⁵ Por. Pap.D.25,2,3,5: *Viva quoque filia, quod ad patrem ex rebus amotis pervenit, utili iudicio petendum est.*

- Inسادowski H., *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1935.
- Kaser M., *Das Römische Privatrecht*, I, München 1971.
- Kirschenbaum A., *Sons, Slaves and Freedman in Roman Commerce*, Jerusalem 1987.
- Lenel O., *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*, 3 ed., Leipzig 1927.
- Micolier G., *Pécule et capacité patrimoniale. Étude sur le pécule. Dit projectice, depuis l'édit 'de peculio' jusqu'à la fin de l'époque classique*, Lyon 1932.
- Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1966.
- Scherillo G., *Corso di istituzioni di diritto romano*, Milano 1984.
- Schulz F., *Classical Roman Law*, Oxford 1951.
- Sohm R., *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925.
- Solazzi S., *Sulla capacità del „filius familias” di stare in giudizio, Scritti di diritto romano I*, Napoli 1955.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969.
- Wacke A., *Actio rerum amotarum*, Graz 1963.
- Watson A., *Slavery and Development of Roman Private Law*, BIDR 90/190, 1987.
- Zabłocka M., *Granice stosowania „Senatus Consultum Macedonianum”*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. 33, nr 2.
- Zanzucchi P., *Il divieto delle azioni famose e la „reverentia” tra coniugi in diritto romano*, RISG 42, 1906; 47, 1910.
- Żeber I., *A study of the peculium of a slave in pre-classical and classical Roman Law*, Wrocław 1981.

Streszczenie

Zastosowanie *actio de peculio* z powodu *filiae familias* w okresie pryncypatu nie jest zagadnieniem często poruszonym w literaturze przedmiotu. Skarga ta należała do powództw o charakterze dodatkowym, których celem było rozciągnięcie odpowiedzialności na zwierzchników rodzinnych i właścicieli niewolników za zobowiązania kontraktowe osób im podległych. Jakkolwiek zarówno w *Instytucjach* Gaiusa (G.4,69–4,77), jaki i w formule skargi zamieszczonej w rekonstrukcji edyktu pretorskiego zredagowanego przez O. Lenela nie są wymienione osoby płci żeńskiej, z innych tekstów źródłowych wynika, że powództwo to mogło być stosowane ze względu na działalność gospodarczą, którą córki rodziny prowadziły w oparciu o *peculium*. *Actio de peculio*, w odniesieniu do zamężnej córki podległej władzy ojcowskiej, spełniała też inną rolę – była odpowiednikiem *actio rerum amotarum*.

Słowa kluczowe: *actio de peculio*, córka podległa *patria potestas*, majątek pekuliarny, *actio rerum amotarum*, pryncypat, powództwo, prawo pretorskie.

THE APPLICATION OF ACTIO DE PECULIO DUE TO FILIAE FAMILIAS IN THE PRINCIPATE PERIOD

Summary

The application of *actio de peculio* due to *filiae familias* – in the principate period – is not an often discussed topic in literature. This claim was one of additional actions, the aim of which was

to include the family superiors and owners of slaves in the responsibility for contractual obligations. Not only in Gaius Institutions (G.4,69–4,77), but also in the formula of the claim of the reconstruction of the praetorian edict written by O Lenel, no feminine persons are included. However, it arises from other sources that this action could have been applied due to business activity of daughters, which was performed on the basis of *peculium*. *Actio de peculio* – in reference to a married daughter being a subordinate of the father – also had another function; it was the equivalent of *actio rerum amotarum*.

Keywords: *actio de peculio*, daughter under patria potestas, peculio property, *actio rerum amotarum*, principate, complaint, praetorian law.